

Іван НЕМЧЕНКО

**«ВИЙДЕМО ДО СОНЦЯ З ТЕМНИХ МУРІВ»
(Огляд поетичного доробку Івана Багряного)**

До когорти найвизначніших українських літераторів-борців ХХ століття по праву належить поет і прозаїк, драматург і перекладач, публіцист і художник, громадсько-політичний діяч Іван Багряний (Лозов'ягін), посмертно удостоєний Державної премії імені Т. Г. Шевченка (1992).

Письменник народився 19 вересня (за новим стилем 2 жовтня) 1906 року в м. Охтирці Харківської губернії (тепер — Сумська область). Як згадує мистець у автобіографії, розшуканий дослідником С. Гальченком, «батько був «потомственный» муляр з нескінченної мулярської династії, мати ж була селянка-полтавчанка, донька заможного роду з с. Куземен на Зіньківщині» 1* (І. Багряний І. Автобіографія. Бібліографія // Слово і час. — 1994. — № 2. — С. 6). Мав Іван Лозов'ягін, чи по-простому Лозов'яга, ще старшого брата Федора та молодшу сестру Єлизавету. Навчався він у церковно-приходській, а згодом у вищепечатковій школі в Охтирці. У 1920 році вступив до місцевої ремісничої профшколи, де готувався на слюсаря, але залишив її і перейшов до Краснопільської художньо-керамічної школи, де спеціалізувався на малярстві та гончарстві.

На поетичну стежку Іван Багряний ступив ще в дитинстві, під час навчання в названих закладах. Ось як він згадував про свої ліричні спроби того періоду у великодньому листі (1953 рік), надісланому письменникові з Австралії Д. Нитченку: «Вірші я почав писати (і то по-українськи) ще в російській церковно-приходській школі. Почав їх писати з протесту проти вчителя і вчительки, які називали мене злісно «мазепинцем», бо я лічив (рахував) в арифметиці не так, як вони веліли, а так, як навчила мати: один, два, три, чотири... шість... вісім тощо. Це було завзяте змагання. І от під впливом збірки байок Глібова та «Катерини» Шевченка, які я дістав нелегально (це було за царату), я почав писати войовничі вірші в другій клясі церковно-приходської школи восьмирічним хлоп'ям...» 2* (2. З листів Івана Багряного до Дмитра Нитченка // Слово і час. — 1994. — № 2. — С. 9.). А пізніше, навчаючись у другій клясі вищепечаткової школи, Іван уміщував свої поезії та малюнки в учнівському журналі «Надія», редактором якого він став, перейшовши до третьої кляси. За перебування в Краснопільській художньо-керамічній школі, котру закінчив у 1922 році, спраглий до творчості хлопець виступив засновником і редактором шкільного журналу «До світла». Але обдарований учень розумів, що йому ще бракує життєвого досвіду, широкого погляду на світ. Найрізноманітніші враження від тогочасної дійсності принесли Іванові Багряному наступні роки, пов'язані з початком трудової діяльності. Юнак працює робітником на цукроварні й учителем малювання, шахтарем і складачем у друкарні. Географія його мандрів і заробітків стає досить широкою (Донбас і Крим, Кубань і Поділля). І в рідній Охтирці, і за її межами Іван Багряний виявляє свою громадянську присутність. Йому як ініціативній і діяльній молодій людині доручають відповідальні посади — секретаря заводського осередку в Тростянці, секретаря охтирської філії письменницької організації «Плуг», окружного інспектора, політрука.

Працюючи ілюстратором у кам'янець-подільській газеті «Червоний кордон», Іван Багряний дебютує як поет, опублікувавши в цьому виданні два вірші — «Нота чорнозему (3 бльокнота мандрівника)» та «Піонери». У цих творах, співзвучних із комсомольською лірикою 20-х рр., репрезентованою доробком Павла Усенка, Леоніда Первомайського, Тереня Масенка, Стапана Крижанівського, Івана Гончаренка, Сави Голованівського та ін., ще відчувається віра в соціалістичні ідеали, у можливість поліпшення умов життя співвітчизників.

У першій поезії, вміщеній у випуску «Червоного кордону» від 21 червня 1925 року за підписом «Лозов'ягін», молодий автор захоплюється щедрістю й багатством советських чорноземів, що простяглися «од Каспія і до Поділля, Од вільних таврійських степів, Вздовж чорноморських берегів». Це запорака оновлення, впевненої ходи до кращого життя, що здається незворотною («у очах Встає відродження», «на злиднях Могильні плити», «снують під стріхами пісні», «надії стерли журу-стуму»). Вірш сповнений оптимізму, бадьорости й завзяття. Це нотатки подорожного, насичені світлими барвами, радісними настроями («Я був сьогодні на весіллі, Гей, чув могутній переспів», «простори нивами вагітні», «сміється вітер на ланах», «встає веселий Й поодинокий колектив»). Попри цікаві художні знахідки, у творі автор вдається до стилю пересічних агіток:

Ми на грані літ,
На порозі днів
До комун гартованих

Міццю чорнозему 3*. (3. Багряний І. Золотий бумеранг: Вірші, поеми, роман у віршах, сатира та інші поезії. — К.: «Рада», 1999. — С. 571. Далі, посилаючись на це видання, зазначаємо сторінку.) Подібний характер має й наступна публікація Івана Багряного в «Червоному кордоні» від 2 липня 1925 року — вірш «Піонери», навіяний кам'янець-подільськими враженнями поета. У творі протиставлені обивательське середовище («місто цвіллю розпливлось в турботнім шумі», «кисне мир міщанський в стумі Ганебних снів») і представники дитячої комуністичної організації, які твердо й непохитно йдуть «туди, де дніє, Де комуна мріє, Де цвітуть надії і горять». Юні піонери, на думку письменника, є взірцем дисциплінованості й суворости («зови за собою, Загартуй до бою мир малий», «гетьте, хто не з нами»), одержимості й цілеспрямованості («з волею в майбутнє, В сяйво п'ятикуття по-ве-дуть»). Закономірним є й фінал-апотеоза твору, де на зміну енергійним маршовим ритмам, що передають упевнену ходу дітей у

щасливе прийдешнє, з'являються розмірені й розлогі конструкції для підкреслення пророчих візій і узагальнень:

І бачу — перелом віків і сплутані шляхи.

Вони, і лиш вони огнем, знанням
і волею проткнуть

І стяг червоний з пам'яттю батьків
в комуну донесуть (573).

Але досить промовистим є факт: того ж таки 1925 року Іван Багряний пориває з комсомолом. Соціалістична дійсність викликає в нього різке роздратування й незадоволення, що виливається на папері в гострих критичних матеріалах. Звідки такі контрасти? Зміни в поглядах, зневіра в правильності шляху, яким розвивалось підсоветське українське суспільство, з'явилися не на голому місці. Ще в 1920 році, коли був хлопчиком, поет безпосередньо зіткнувся з нелюдським обличчям большевицької влади, ставши мимовільним свідком того, як чекісти й бійці «істребротряда» по-звір'ячому замордували на пасіці його 92-річного дідуся та дядька, що воював у війську С. Петлюри. Терор і репресії тривали й надалі. До них додавалися лицемірство й цинізм кремлівських вождів у ставленні до України та її народу (штучний голодомор 1921-1922 рр., гальмування процесу відродження національної культури та ін.). Тож спочатку щиро повіривши соціалістичним гаслам, але поступово усвідомивши їх фатальну відірваність від реального життя, згубність політики комуністів, Іван Багряний з часом починає викривати новий суспільний лад та його апологетів.

Якщо згаданий поетичний дебют письменника, як і його перший виступ у жанрі прози (1925 року в Охтирці вийшла у світ під псевдонімом «І. Полярний» збірка новель «Чорні силуети»), не викликав особливого інтересу з боку критики, то цього не можна сказати про наступні публікації. Навчаючись у 1926-1929 рр. на малярському факультеті Київського художнього інституту, Іван Багряний активно друкується на сторінках провідних українських журналів. Першою ластівкою став вірш «В місто», репрезентований у «Глобусі» за 1926 рік, а далі в цьому ж часописі з'являються поезії «Слобода», «Туман». Сам мистець зазначав: «Друкуватися по-справжньому почав у 1926 році, в Києві, в «Глобусі», а потім вже в усіх інших журналах, як то «Життя і революція», «Червоний шлях», «Всесвіт» тощо. Організаційно належав до «Марсу», що вважався неофіційно київською філією ВАПЛІТЕ» 4* (4. З листів Івана Багряного до Дмитра Нитченка // Слово і час. — 1994. — № 2. — С. 9.). Серед марсівців — представників Майстерні революційного слова — Іван Багряний знайшов однодумців, які перебували в опозиції до большевицького режиму й невдовзі зазнали переслідувань і репресій (Григорій Косинка, Валер'ян Підмогильний, Борис Антоненко-Давидович, Євген Плужник, Борис Тенета, Тодось Осьмачка, Марія Галич та ін.). Протягом 1927-1930 рр. злива віршів і поем охтирського співиця заповнює читацький простір України. Друкуються «Канів», «Братові», «Цукроварня», «Монголія», «Батіг», «Над Россю», «Біля Дніпрових порогів», «Далечинь», «Вандея», «Балаяда про серце», «Дівчині», «Маяк», «Люблю» та інші ліричні й ліро-епічні твори. Окремими книгами виходять поема «Ave Maria» (1929), збірка «До меж заказаних» (1929), роман у віршах «Скелька» (1930). Продовжує публікувати автор і свою новелістику: «З оповідань старого рибалки», «Біля гори Мітридата», «Пацан», «В сутінках», «Рука», «Тимоха Куций». Виходить також збірка нарисів письменника «Крокви над табором» (1931).

За Іваном Багряним закріплюється тавро політично неблагонадійного і його навіть не допускають до захисту диплома в Київському художньому інституті. Адже численні публікації поета викликають цілі потоки звинувачень у різних «ізмах», у ворожості до советської суспільної системи. Особливо далася взнаки Іванові Багряному стаття «Куркульським шляхом», видрукувана на сторінках часопису «Критика» (1931 рік, № 10) за підписом «О. Правдюк». Цей погромний матеріал сприймався як відвертий донос в органи ГПУ. Якщо так войовничо зустрічались опубліковані твори мистця, то що вже говорити про ті, котрі заборонялись цензурою, поширювались у рукописному вигляді без надії на вихід в СРСР або ж знищувались сталінськими посіпаками як антисоветчина. Трагічною стала доля епопеї «Комета», поем «Гутенберг», «Мечоносці» та ін. Не була дозволеною цензорами збірка поезій «В поті чола» (тільки окремі вірші з'явилися в періодиці).

Перший арешт спіткав Івана Багряного в Харкові 1932 року — «за політичний (самостійницький український) ухил у літературі й політиці». Після одинадцяти місяців ув'язнення в камері-одиночці його було відправлено на заслання в далекосхідний регіон з позбавленням можливості повернутись в Україну впродовж трьох років. Знудьгувавшись за батьківщиною, письменник утік із заслання, але по дорозі його знову арештували і тепер він уже відбував покарання в Бамлагу. Повернувшись до Охтирки, Іван Багряний пережив наступний арешт. І знову виснажливі допити й звинувачення. Чергове ув'язнення в Харківській тюрмі тривало більше двох років. Лише восени 1940 року поета звільнили — з огляду на тяжку легеневу недугу та недостатність доказів щодо продовження ним антисоветської діяльності. Мистцеві було визначено місце проживання — рідну Охтирку без права виїзду.

У період тюремних ув'язнень та концтаборів (1932-1940) загинуло чимало рукописів творів Івана Багряного, зокрема поетичних. Так, під час першого арешту було сконфісковано автографи поем «Маруся Богуславка», «Мулярі», «Мисливська соната». Драматично склалася й доля роману «Мариво». Як згадував сам мистець, незважаючи на тяжкі умови ув'язнення, він продовжував творити, хоча ці писання були приречені на загибель:

«За першого сидіння в тюрмі написав дві речі: 1) «Золотий бумеранг» — фундаментальний твір і 2) поему «Гомо Сапієнс».

Обидва рукописи загинули вже при арешті в 1938 р., будучи skonфісковані.

Проте, завдячуючи своїй пам'яті, першу річ я реставрую, принаймні на сьогодні я її реставрував майже половину» 5* (5. Багрянний І. Автобіографія. Бібліографія // Слово і час. — 1994. — № 2. — С. 7.).

Перед війною Іванові Багрянному пощастило влаштуватись декоратором до Охтирського державного театру імени Т. Г. Шевченка. В часи німецької окупації він працював редактором української газети «Голос Охтирщини», публікувався в часописах «Нова Україна», «Наші дні», «Краківські вісті», «Голос Підкарпаття» і тільки випадково врятувався від розстрілу на хвилях масових репресій з боку гітлерівців, котрі нещадно розправлялися з національною інтелігенцією. Та як тільки Охтирщина була визволена від фашистів, особою Івана Багряного знову зацікавились відповідні советські служби. Втікаючи від переслідувань енкаведистів, поет дістається до Львова, де зв'язується з УПА, виступає ініціатором створення Української Головної Визвольної Ради (УГВР). У 40-х роках — і за перебування в Україні, і вже в еміграції, у Братиславі й Відні, у баварських таборах для переміщених осіб Іван Багрянний багато віршував. З-під його пера вийшли сповнена ніжної любови до батьківської землі «Казка про лелек та Павлика-мандрівника» (1943) і перейнята патосом боротьби й нескорености українців поема «Гуляй-Поле» (1944), експресивний памфлет «Вінок сонетів» (1944) і задушевний романс «Ніч ступає по руїнах...» (1945), гнівна «Ода до Сталіна» (1944) й безжальна пародія «Миколі Бажанові» (1946), сатирична мініатюра «Ніяк не вийду з подиву...» (1945), розлогий карикатурний портрет «Правдороб» (1948) та чимало інших поетичних творів. Паралельно мистець успішно виступає й у ділянці романістики: «Тигролови» (1943), «Люба» (1944), «Сад Гетсиманський» (1948-1950), «Людина біжить над прірвою» (1948-1949). Сценічний хист він виявляє в комедії «Генерал» (1941-1944), драматичній повісті «Морітурі» (1947), повісті-вертепі «Розгром» (1948). При чому і в прозі, і в п'єсах письменника відчувається потужне ліричне начало.

Протягом повоєнних десятиліть, живучи в Німеччині, Іван Багрянний брав активну участь у політичному житті української еміграції, був серед фундаторів не лише літературних утворень (Мистецький український рух та ін.), а й Української революційно-демократичної партії, засновником її органу — газети «Українські вісті», яку сам же редагував, співавтором журналу «Наші позиції», де друкував свої пристрасні памфлети. Він був обраний Головою Української Національної Ради в еміграції, а згодом став віце-президентом Української Народної Республіки в екзилі. Така подвижницька діяльність на громадському терені відбирала в мистця багато сил і часу. Та незважаючи на зайнятість справами та підірване советськими тюрмами й концтаборами здоров'я, Іван Багрянний продовжує літературні пошуки, видає повість «Огненне коло» (1953), сатиричну повість у віршах «Антон Біда — герой труда» (1956), першу частину незавершеної трилогії «Буйний вітер».

Невблаганна смерть, що спіткала письменника 25 серпня 1963 року в санаторії Сан-Блазієн у Шварцвальді (Німеччина), обірвала чимало творчих плянів, яким уже не судилося реалізуватись. Так, зокрема, лишилися ненаписаними романи про Спартака, про панцерник «Потьомкін», про С. Петлюру.

Івана Багряного було поховано на кладовищі в Новому Ульмі. На надмогильному пам'ятнику мистця-борця закарбовані його слова з поеми «Мечоносці»: «Ми є. Були. І будем ми! Й Вітчизна наша з нами!»

На тлі української поезії ХХ століття лірика й ліро-епос Івана Багряного вирізняється як самобутне й багатогранне явище. Художній світ співця позначений передовсім імпресіоністичними та експресіоністичними тенденціями. Його твори, сповнені динамізму й напруги, вольового й суворого звучання, гнівно-викривального тону, іронії й сарказму, часто епатували читацький загал, викликали численні звинувачення з боку критики, але ніякі нападки чи переслідування не могли зіштовхнути Івана Багряного з обраного шляху.

Красномовною є вже перша поетична збірка мистця «До меж заказаних» (1929), до якої увійшли «Поема про чотирьох» та вірші «Газават», «В далечинь», «Чорноземля», «Канів», «Монголія», «Товаришам», «Братові», «Над Россю», «Жебраки», «Туман», «Маяк» тощо, котрі вже здебільшого були відомі з періодики. Зміст книги та її ідейна спрямованість цілком відповідали назві — письменник не боявся порушувати ті проблеми, які оминались в офіційній літературі через їх небезпечність. Поет натякає або й відверто веде мову про неймовірні злидні, горе й лихоліття на українській землі в пореволюційні роки. Люд, який працює на кращих у цілому світі чорноземах, ледве нидіє, животіє. З одного боку, автор ще ніби перебуває в полоні героїко-романтичних і трагедійно-оптимістичних настроїв, викликаних боротьбою за високі ідеали в ході революції й т. зв. громадянської війни («Дівчині», «Поема про чотирьох»), а з іншого — констатується цілковитий крах надій, що виявились ілюзорними, підкреслюється фатальний розрив між бажаним і дійсним у советській країні, зневіра й безпросвітність («Канів», «Жебраки»).

Своєрідним ідейно-тематичним центром книги стала поезія, присвячена Т. Шевченкові та його могилі — як символом українського світу, котрий абсолютно не вписується в соціалістичні рамки. Розпочинається вірш «Канів» кривавою замальовкою, яка нічого доброго не віщує:

Уперся день колінами в могилу
і сходить кров'ю водяний такий,
і на далекому вічному небосхилі

зливає кров під сонце в лотоки 6* (6. Багрянний І. Із збірки «До меж заказаних» // Березіль.

— 1991. — № 6. — С. 8.).

Письменник поєднує два пляни — приземлено-звичайний і космічно-величний з тим, щоб показати як події планетарного масштабу, так і мікроявища, котрі огорнуті в однаковій мірі серпанком приречености. Апокаліптичні передчуття пов'язуються насамперед з виродженням і загибеллю природи й культури. Іван Багряний вбачає причину цього процесу в руйнівних началах, що закладені в бурхливому розвитку людської цивілізації. Для українців як хліборобської нації шалені темпи індустріалізації в совєтські часи стали згубними. Дичавіє, занепадає село. А разом з тим — національні святощі, одвічні традиції. Твір насичений атрибутикою на позначення горя, страждань і розпачу («в одвічній сьйві муки і терпінь», «роняють сльози», «над гноєм хуторів», «розбитий дзвін, нікчемний і пустий», «покинуті хрести»). Навіть Тарасова гора в Каневі, що мала б стати національною святинею, місцем паломництва мільйонів людей, стоїть у запустінні, оскільки після перемоги соціалістичної революції Кобзар не в моді:

Ніхто ніде, — лиш цвіркуни та вітер...
Ніхто ніде, — лиш луки та яри...
І хмуриє чоло, шапкою накрите,
забута постать глиняна з гори.

Дрібненька постать — бюст у чорній фарбі,
як чорні злидні дальніх хуторів...
Пророк великий (зрівняний до скарбів) —
обріс травою й пилом закурів 7* (7. Там само.).

Низка запитань, адресованих великому Шевченкові, кличе до роздумів передовсім самого автора та його сучасників («Чого хмурий, понурий?», «Що жалієш?», «Що слава розмінялася в словах?», «Що хутори задрипані німіють і няньчать злидні, як в минулих днях?»). Замість давньої панської кріпаччини прийшла совєтська — нічим не ліпша. Вона несе народові виснажливу працю, нужду й рабське світобачення. Зростання індустріальних гігантів за рахунок економічного та духовного занепаду українського села, у процесі якого топчуться одвічні народні цінності, Іван Багряний відтворює через образ Урбанізатора, що крокує твердою ногою («іде», «гряде», «прийде»):

На твоїм місці буде елеватор...
Дніпро замкнуть у шлюзи, як в штани.

Індустрія... Електрика... Машини...
Нащо ж ті плавні, ліри, солов'ї?
Сирени, брат, симфонію розчинять,
поб'ють в диму цю вигадку гаїв 8* (8. Там само. — С. 8-9.).

У гонитві за технічними здобутками, за матеріальним піднесенням, як наголошує автор, забуваються духовні вартості.

Історіософічні вірші «Газават» і «Монголія» мають подібну ідейну спрямованість. Хоча вони написані на матеріалі з минулого й сучасного буття інших народів, але цілком дотичні й до проблем українських. Газават, тобто священна війна з невірними в мусульман, стає символом домінування антилюдських тенденцій у різні епохи:

Недолюдки! Раби крови і злата!
Кретини від культури!

Як давно

У корчах б'ється світ — на зверхній позолоті
«Ість очі» вічних війн і заколотів,
Незмитого позорища плесно (32).

Знецінення особистости, плекання рабської психології в масах — ось мета тих, що «безсоромно звели брехню в святиню», «безжалісно обкрали простака». І це не лише тягар минувшини. У ХХ столітті вдосконалюються, стають більш витонченими ті самі методи впливу на цілі народи. «Дикий газават» здається безконечним. Він точиться з орієнтацією на «нечисть», а не на культуру («Святиня? — то доляр»; «Любов? — грабіж шалений»). Гасла «за віру!.. рідний край... за націю... царя...» — не що інше як вияв непомірної мізантропії й кровожерливости, цілковитого ігнорування інтересів інших. У зображенні цього знавіснілого газавату читач уловлював саркастичні оцінки совєтському ладові, заснованому на терорі, непримиренній боротьбі з інакомислячими, культі класової боротьби.

Немилосердю й жорстокості автор протиставляє свої гуманістичні позиції. В автобіографічних віршах «Чорноземля», «Братові» відчувається ціла злива його душевного тепла, доброти, любови, світла, незважаючи на пережиті труднощі й випробування («в брехні зросли, а няньчила ненависть»). Підкреслюється нерозривна єдність ліричного героя і рідного околу: із чорним полем і старенькою вербою, з ласкавим вітром і граком на борозні, із босим сонцем, що «за жайворонком біга», і з голубими пролісками його єднають невидимі душевні ниточки. Щиро й невимушено звучить це поетичне освідчення в любові до батьківської землі:

Набрав у пригірщ повно... яка пухка і тепла!
Ну хто це там сказав, що можна розлюбить, —
Як десь коваль невтомно в весіннім дзвоні клепле,

По ріллях сонце йде — пускає голуби (13).

Герой свідомо «утік від бруку» — подалі від індустріального міста туди, «де бігав змалку», де «хутори далекі за маревом мигтять», бо тут його духовна пристань, потрапивши до якої він переживає екстатичний настрій, хмільні відчуття («крикнув так, аж млосно... аж відгукнулись балки», «простіть, що ніби п'аний»). Тут він свій, близький, органічний («моя руда свитина якраз до масти нивам, А коструbate слово — як скиби грубих ріль»).

Натомість місто викликає у Івана Багряного зовсім інші враження й асоціації. Вірш «Вулиця» репрезентує цілу низку мікрообразів, пов'язаних з дисгармонією й безладністю. Вони загострюють відчуття невлаштованости та дискомфорту («рев сирен», «завивання лун», «біжать, січуться, мечуться в ударах Огні»), що поглиблюється за рахунок експресіоністичних мазків («лопаються очі», «скригоче сталь, Рида Тупим плачем невпинно», «вагони-арлекіни Регочуться, Тікають рейки вдаль»).

Взагалі, вся книга «До меж заказаних» сповнена контрастів — як у замальовках суспільного життя, так і в царині людських почуттів чи в картинах природи. Якщо в поезіях «В далечинь», «Перепілка в житі — радість...» домінують настрої романтичної піднесености й окрилености, звучить поривання до чогось небуденного, величного («Геть з журбою! Народились ми для бою»; «Перескачем путь далекий — Час догонимо з тобою»; «Нас не спинить біль утоми, І вантаж не зломить спину»), то в натуралістично-приземлених «Жебраках» оголюється гірка й груба правда життя, в якому «шкутильгає п'яна по траві» і чути, як «смердить від газових атак», «горошини поту через шрами Котяться З калічного чола» і йде «у багні закаляна Свиня». Світлі ідилічно-задушевні замальовки «Над Россю», «Рибалки» з їх спокоем і гармонійністю («Сонце встає і по барві Світ розстеля»; «Любо так пити устами Липневий сок»; «Шепіт осоками бродить, В далях хтось пісню виводить, Та перепілка кричить») явно дисонують з такими гнітючо-похмурими віршами, як «Туман», «Вечір зимовий», насиченими експресіоністичними штрихами («Конає день на золотих ножах»; «Холодне сонце кулею підбите, Немовби око вилізло з орбіти, Печальне око в золотих сльозах»; «Тут страшна зима, — Мла, відчай і сон над оселями»; «оцей туман та сніги поїв»).

Збірка пройнята незгасною надією на те, що українська земля має своє майбутнє. Прекрасний і шедрий край, що ніби зависнув над безоднею, переживаючи тяжкі часи, таки знайде вихід із скрути. Ліричний герой книги щиро подивований величчю рідних просторів, серед яких то борсається, то бореться його народ. «Безмежна шир. Які барвисті груди Спокійної праматінки Землі!» — зачудовано вигукує співець у вірші «Люблю», що сприймається як гімн життю і красі, які непереможні. Як відзначав Борис Подоляк (Г. Костюк), «на фоні «димарів і криці» ура-революційної, з бляшаним патосом, плужансько-вуспівської поезії того часу, ця лірично-пісенна, інтимно-безпосередня, але з виразно українським національно-соціальним сенсом поезія не могла не хвилювати і не звернути на себе уваги і читачів, і критики. Хоч, правду кажучи, це ще не був Багряний на повний голос» 9* (9. Подоляк Борис (Костюк Г.). Поезія, вічність, час // Багряний І. Золотий бумеранг: Вірші, поеми, роман у віршах, сатира та інші поезії. — К., 1999. — С. 623.). Та вже й у цих творах, додає дослідник, були помітними ті риси, що визначили сутність письменника: «заперечення дійсности, що йшла до жорстоких і смертоносних експериментів 30-х років, його принциповий критицизм, скептицизм і водночас надзвичайна віра в людину, його вогненна ненависть і така ж любов, нахил до філософічних медитацій і політично-інвективних вибухів, меланхолійного суму і пробоевого активізму» 10* (10. Там само.).

Інша збірка — «В поті чола», — що увібрала поезії 1928-1929 років, була заборонена цензурою і світу не побачила. В період репресій рукопис книги загинув, і письменникові довелось пізніше відновлювати в пам'яті пропалі тексти й опублікувати частину з них аж у 1946 р. («Золотий бумеранг»). Епіграфом до збірки було взято слова, адресовані батькові — мулярові Павлу Лозов'ягину: «Ветеранові цегли і вапна — людині, що не прочитала навіть свого пашпорта зроду, — цю книгу з любов'ю присвячує с и н » (35). Після розлогого «Вступу» з ліричним зверненням до своєї «босенької музи» Іван Багряний пропонує цілу серію віршів-портретів («Бондар», «Ратай», «Годинникар», «Маляр», «Швачка», «Полільніці», «Шахтар», «Сандро Боттічеллі»), що співзвучні з розлогою поемою «Мулярі». Кожен твір репрезентує постаті людей праці, які «в поті чола» трудяться задля громади. Ось герої вищезгаданої поеми, котрі, наче непосидючі мурахи, виконують свою щоденну роботу:

Над капітелями комахи-мулярі
Аж ген-ге-ен в колісці угорі
Розводять письмена щітками в видноколі, —

Дієзи ставлять в соняшні ключі,
Торкають сміхом соняшні мечі, —

Цибулі з'ївши, курять і п'ють... (37).

Просто і звично вони творять диво, послугуючись піском і вапном, клеєм і алябастром... І в кожному русі мулярів відчувається одухотвореність, самопосягання улюбленій справі, що є такою потрібною людям («у кожній лінії проглядає душа, Чуття і мисль», «деталь — то ж епопея!»). І серед цього гурту одержимих трудівників вирізняється один, котрий, певно, — найдосвідченіший. Це справжній майстер-чудотвор:

Рука, мов ріпа, чорна і шорстка.
Лице солоним поливом залите,

Перемережане, поїдене, порите
Лице в найстаршого робітника.

Цигарка на губі і жил вузли на скронях.
Аж скаче щибень... Над залізняком,
Мов келепом, правує молотком
І витирає піт вершком долоні (38).

Так само неквапливо, повагом випишує Іван Багряний образ трудівника в поезії «Бондар». Творить його, неначе різцем скульптора («пуката крапля просто в окуляри З брови націлилась», «олівець стирчить, Мов спис, за вухом», «чоло круте блищить, як мармурове», «роздума лагідна ворухить сиві брови І квітне спокій на лиці», «рука мозоляста»). Старезний бондар, котрий уже «в десятку восьмому достукує кінці», з року в рік працює над верстатом, не знаючи втоми, поринаючи цілком і повністю у свою роботу («Коли він спить? — і вдень, і уночі На діжку набиває обручі, І стугонить луна розгонисто з розкатом»; «Усеньку ніч дражнив фуганок пилку»; «Настане день — фуганок дражнить пилку...»). Герой вірша не може відірватись від цієї справи, що здається священним дійством. Хібащо «інколи у сивій бороді Заграє усмішка, як прибіжить онука».

Такі ж точні штрихи зустрічаємо й у творах «Годинникар», «Швачка», «Маляр», «Полільніці». Простими й водночас величними виступають усі ці трударі, що ніби зійшли з картин середньовічних художників. У вірші «Шахтар» автор на цьому особливо наголошує:

З скульптур Менє, а чи з полотен Крена, —
В квадратах м'яз і з ліхтарем в руці, —
Ходою вікінга підземних манівців
Ступає В І Н... (55).

Це справжній «король землі з тризубом кайла в жмені», постать якого укрупнюється, розпросторюється у світі до космічних масштабів. Цей «похмурий маг», напруживши свої сталеві жили, «в тисячоліття Б'є». І розсипаються довкола нього «скалки епох, шматки мільйонноліть», а він вивищується на тлі всесвіту, свідомий своєї місії, сповнений гідности й маєстату. Це герой новітньої доби, що перетворює довкілля, освячуючи «духом генія людського»:

Щоби з'єднать часи, щоб збудувать мости,
Щоби переступити смерти чорний кратер
І вічно в перевтіленнях цвісти, —
Прийшов сюди він, сірий і простий,
В квадратах біцепсів відважний реформатор.

У вічній зміні руху і матерій
Підніс тризуб і, мов жезлом, махнув,
І іскру серця в вічність увімкнув,
І зрушив з місця кров земних артерій (56).

Така ж потуга притаманна й ратаєві, що репрезентований в однойменному творі. Його постать вирізьблюється на тлі безмежних чорних ріль і нагадує билинного героя Микулу Селяниновича. Завдяки праці ратає «перевертаються скиби важкі, одкраяні, Перевертаються брили на безліч миль». З неприхованим замилюванням і захопленням ліпить автор цей монументальний образ:

Вростаючи ходою в глибіню землі,
Налягає він на чепіги на ковані —
Перевертає навзнік нашаровання літ (44).

Такий органічний цей герой-плугатар на тлі «земної колиски», понад якою сонце, «як сокіл, кружля», благословляючи життя й одухотворену працю.

Оптимістичний патос характерний і для інших віршів збірки — «Тріюмф», «Над храмом», «Над пірамідами», у яких звеличуються творчі дерзання людські, діла трудівничі, над якими час не має влади. Автор проголошує:

Ми оживатимем там, де зітруться слова.
Навіть з череп'я відтворить нас сила нова,
І, перевтілені, знову і знову ми з'явимося світові (58).

Адже ці «ми» наслухають, як камінь «ораторить». Вони — «акумулятори сонця», «вічності акумулятори». Оця увага до простої людини, бачення в ній небуденної особистости, що й приваблює насамперед у збірці «В поті чола», навпаки, відлякує советських цензорів, змушує їх вдатись до заборони. За словами Бориса Подоляка, «книга є прямим запереченням так званої пролетарської поезії, яка з примусу і партійного обов'язку «оспівувала» пролетаріят, але саме цей примус, це психологічне рабство співця мертвим прокляттям лягало на цю поезію і вона, за незначним винятком, залишиться назавжди пустою риторикою без душі і серця, отже, поза межами мистецтва» 11* (11. Там само. — С. 633.). Натомість поезія Івана Багряного, додає критик, «захоплює, хвилює, підносить в сферу кращого, збуджує віру в самих себе і в людей, з якими живемо, працюємо і боремось» 12* (12. Там само).

Така ж гуманістична домінанта, а водночас бурхливе обурення проти уніфікації та знеособлення людини в соціалістичному суспільстві, творення сірої однодумної маси — советського народу — визначають ідейну спрямованість низки поем, написаних мистцем на межі 20 і 30-х років. На жаль, не всі з них дійшли до тогочасного читача.

Широкий резонанс мала поема Івана Багряного «Ave Maria», видана ним самим 1929 року в обхід советської цензури. Інакше твір взагалі не побачив би світу. Як згадує друг поета Григорій Костюк, «... це вже був бунт. Одвертий, рішучий і безрозсудний. Занадто боляче вдарили його цензори, заблюкувавши збірку «В поті чола» і відкинувши його найулюбленішу і справді-таки оригінальну й ваговиту поему «Гутенберг». І занадто гостро і прямолінійно zareaguвав Багряний на це. Але це було в його характері. Таким він був. Відважним, рішучим і категоричним» 13* (13. Костюк Г. Іван Багряний (Сторінки спогадів) // Українська мова і література в школі. — 1993. — № 10. — С. 8.). Назва видавництва — «САМ» — досить красномовна. Хоча на титулі й не зазначене місце виходу книги, але достеменно відомо, що вона була опублікована в рідній авторові Охтирці за допомогою його надійних друзів-друкарів. Твір Івана Багряного мав великий попит. Поки книгу надумали заборонити, чималу частину накладу вже було продано.

Свою «Ave Maria» письменник адресував близьким по духу читачам:

Всім бунтарям і протестантам,
Всім, хто родився рабом — і не хоче бути ним,
Всім скривдженим, і зборканим, і своїй бідній матері
Крик свого серця присвячую.

Автор (104).

У «Листі до друга», що відіграє ролю передмови до поеми, Іван Багряний наголошує, що його не слід вважати поетом, бо це «категорія злочинців, до якої я не належав і не хочу належати», бо це слово стало означати «хамелеон, проститутка, спекулянт, авантюрист, ледар». Мистець підкреслює гуманістичну спрямованість свого доробку, опозиційність до того художнього світу, що вибудовується за соціалістичними нормами й мірками:

«Не іменуй же мене поетом, друже мій. Я хочу бути тільки людиною, яких так мало на світі, я хочу бути тільки нею. І сьогодні я цього найбільше хочу.

Ударившись об мур вифарбленої в красивий колір підлости і відскочивши від нього, я покотився в протилежний бік. І тепер уже не знайти він мене і не вдарюсь я об нього, бо це дуже боляче» (104).

Поема «Ave Maria» дійсно не вписується в коло тогочасних агітаційно-пропагандистських творінь на честь большевицької революції та її «благодворних» наслідків у житті народу. Іван Багряний розробляє традиційну для української класичної літератури тему жінки-страдниці, жінки-покритки, але вирішує її вже на матеріалі советського побуту. В центрі твору — повія періоду непу:

Я всього лиш, всього про Марію, —

Я про тих, кого час зануздав,
Димом смири в легенях овіяв
Й задушив

Ваш голодний удав (107).

Лаконічними штрихами передає поет безрадісну пору дитинства та юности героїні-байстрючки, яку «з прокльонами, сяк-так, Громадою ростили», яка добре «узнала, що відчай і що таке синці». Вона не жила, а «тинялась, мов щеня». А потім — тяжка й виснажлива праця на трикотажній фабриці вперемішку із безконечним домашнім шитвом «при кволім каганці», грубі й брутальні залицяння «табельщика рябого»:

Затисла серця крик
Чиясь холодна жменя:
На копійки, на гній,
Ці руки... Ці раби (113).

Коротким спалахом щастя було кохання до такого ж, як і сама, «простого-простого» солдата Андрія Голубова, з яким побралась «без вінця». Та гірко пожартувало з Марією життя — чоловіка смертельно скалічено машиною. Нікому подбати про неї та малу дитину. Героїня змушена була йти на «хліб власний і легкий» — заради свого синочка Василька, в якого «личко — як у батька», а «брови — як у ньеньки», щоб він зростав без бідности «в приймах далеко-далеко».

Та жахливий удар чекатиме через багато років мальовану Мері, королеву шантану, коли в одному з своїх найпристрасніших коханців вона впізнає власного сина:

... Німієш,
А на плечах — тягар поколінь,
І мотузка прокляття на шиї
Тяжко б'є в білий фарфор колін.
Йдеш на казнь,
на судовисько людське,
Ввита святістю древніх легенд (144).

Безмірне співчуття автора бринить у заключних рядках поеми («О, Маріє! Як тяжко і грузько На землі, на позорищі людським!!!»). Отаким «позорищем людським» йому видавалась сама дійсність, відчужена від людини, запрограмована на «високі» ідеали всезростаючої класової боротьби.

Критика аніж не могла пробачити бунтівливому письменникові впертого небажання оспівувати большевицький «рай» на землі та його «переваги». Дісталось і поеми «Ave Maria», яку звинувачували в непростимих гріхах, зокрема в «наївній похабщині гіршого бульварного гатунку», «порнографічному натуралізмі» й «слинявому сентименталізмі» (Б. Коваленко). Особливо ж несприйнятливою була ідея християнського всепрощення, що лежить в основі твору й підноситься з неабиякою силою у фіналі (син, дізнавшись про «ремесло» Марії, був ладен убити її, але надалі вибачає матері й схиляється перед нею як перед страдницею).

Не менше негативних емоцій у офіційних критиків викликала поема «Вандея», що вийшла друком у 1929 році в журналі «Червоний шлях» (№ 1). Це твір про братовбивчу громадянську війну, яку навсід оспівували советські автори, вбачаючи в її подіях романтику. Вандеєю називалась французька провінція, котра в революційні часи прославилась своєю реакційністю. Іван Багряний застосовує це найменування щодо України і показує її як скривавлену громаду, суперечливе й стихійне утворення («у рудих, у брудних сіряках», запалене жагою помсти й ненависти на тлі агонізуючого світу («дикий вихор... корогви і шоломи», «поспішає умерти живий», «хтось у рани свої ж незагоєні Ятаган наставляє свій», «закрутилась багнетом годована», «згвалтована тричі земля»). Важко щось зрозуміти, знайти щось розумне, творче, а не руйнівне в цьому неймовірному місиві («Хто сказав переможено? Хто бо то?! Хто початок прийняв за кінець?!»; «Не одну перемогу чоботом Роздушило оте... крив'яне»; «Хто тут свій і хто ворог, і де ти, — Чи по зорях, а чи по шликах?..»; «Закрутилась в пожежі без пам'яті, Розгубилась і що... і куди...»; «Ми підем... ми підем... тільки де іти? І кого за любов розстрілять?». Автор наголошує на глибокому протиріччі між мрією, загальною метою («Щоб планета всім рідна матінка, Щоб любов на твоїх полях...») і жорстокою дійсністю («Твої діти живими обскубані, А батьки позбулися очей...»; «Одиниці дійшли до майбутнього, Тисячі не вернулись назад»). Мимоволі постає питання, чи варта була ця справа стількох жертв, а головне, таких фатальних наслідків:

Ех, Вандея,

Вандея, ти рубана

Під чужим і гербом, і мечем (149).

У цьому рефрені відбилась трагічна доля України-Вандеї, яка прагнула вирватись з одного рабства, але потрапила в інше, так собі нічого путнього й не отримавши.

Поема з таким прозорим ідейним змістом не могла не потрапити під жорстокий обстріл зі сторінок періодичних видань. Зокрема, в десятому числі журналу «Критика» за 1931 рік горезвісний О. Правдюк назвав Івана Багряного «співцем куркульської ідеології», звинуватив його в негативному ставленні до соціалістичної дійсності й порівняв з чи не найстрашнішим ворогом-антисоветчиком Є. Маланюком.

Потужний викривальний патос був характерний і для поеми «Батіг», де Іван Багряний продовжив сатиричні традиції Т. Шевченка, Б. Грінченка, Лесі Українки. Якщо попередники за допомогою образу батога (кнута, нагайки) таврували гнобительську суть російського самодержавства, то їхній ідейний спадкоємець застосовує цей самий символ для розвінчання пізніших суспільних систем, заснованих на сваволі, насильстві й не менш витонченому лицемірстві. Насамперед проглядається асоціація з советською імперією як новітньою тюрмою народів. А далі в поле зору читача потрапляють й інші країни з «батіжною» владою, що намагаються приховати своє справжнє ество:

...Котяться луною

Про «Правду» і «Любов» усі слова святі...

Мораль «пороки» розпинає на хресті...

А над спиною — голою спиною

Свистить

б а т і г.

Батіг! Б а т і г! Він бог на цій планеті.

Стриба в вічню і корпус, і петит.

Зате ж «за мир» гармати і газети!.. (495).

Рефрен про походження такого всесвітнього знаряддя впливу на осіб і на цілі етноси досить промовистий. Батіг прийшов «звідтіль, з країни казки й волі, Де Конституція — святиня над усе», щоб принести інородцям «цивілізацію». Такий убивчий сарказм автора генетично пов'язується з Шевченковою інвективою «Кавказ». Іван Багряний навіть апікує свою поему Кобзаревим «все твоє» на позначення великодержавної «доброти», приперченої найбезсоромнішим грабіжництвом і людиноненависництвом.

Відблиск вогню великого Тараса відчутний і в ідейно-художній тканині віршованої епопеї «Комета» (1926), що зберегла фрагментарно. Риторичним запитанням «Скажіть, що ліпше, — пуга чи батіг?» Іван Багряний визначає безперспективність і приреченість культурно-національних процесів за диктаторського режиму. Відсутність у суспільстві «емансипації Простого слова» прирікає мистців на творче убозтво й виродження, на віропідданство й прислужництво:

Поети — євнухи у наш двадцятий вік!

Звичайно, не усі і не на всій планеті.

Я лиш всього про земляків моїх —

Лише про них — про євнухів поетів.

Родившись з крилами, не вчилися літати,
Родившись гордими, навчилися плазувати... (487).

Авторові боляче спостерігати цей занепад і спустошення наділених Божою іскрою душ. Співці, що мали б стати окрасою і гордістю національної культури, товпляться в «капелі євнухів при каті», тягнуть свої творіння на торг («червінці за рядок, Монети за слова, за серце і за мозок»). Це вже не поети, а «поетики сплюндрованої нації», «мистці призовані», що здатні на будь-яке святотатство, навіть на вихолощення Кобзарєвого духу з його спадщини й прилаштування її на службу компартійним інтересам:

Разом з кагалом українізованим
Гуляють в кеглі іменем Тарасовим,

Чи то пак — в ленінський веселий нацфутбол, —
Ім'ям титана

забивають гол... (488).

Проте рідний народ, на думку Івана Багряного, ще здатний відродитись, незважаючи на суспільну заскорузлість і задуху. Символом невмирущости українського етносу та його творчого генія виступає «вітер неспокійний» із Кобеляк — «колючий, неминучий і постійний». Народ «підводить крила, Як недобитий Прометей», і нікому не зупинити цього прагнення до злету. Крізь болючі нотки прориваються життєствердні інтонації, висловлюється непохитна віра в кращий завтрашній день України:

Колись же «будуть людьми люди!»
На обрії запалить хтось маяк —
І не затрима вітру з Кобеляк
Ані Мойсей,

ні Ленін,

ані Юда (491).

Національний шем, відчуття скривджености рідної землі бринить у величному історичному романі у віршах «Скелька», опублікованому 1930 року. Твір присвячено подіям XVIII ст., пов'язаним з монастирем Куземинська Покрова. Знаходився він поблизу сіл Скельки та Куземина, в яких закарбувалось чимало дитячих вражень самого письменника. Перекази про цей незвичайний чоловічий монастир назавжди запам'ятались Іванові й перелились у піднесені віршовані рядки роману. У своєрідній інтродукції до твору автор з неприхованим захопленням живописує рідні краєвиди: «Прилипла Скелька (Скелька — це село) Над Ворсклою, де гори голубіють»; «Біленькі хати цвітом залило»; «Попід горою ж, наче бемське скло, Блищить вода»; «Мигає маківкою, ніби на столі, На спині гір Куземинська Покрова»; «Упали на рожеві пелюстки Зелені гори над зеленим лугом»; «Ліси і синь, Сади і зграї нив, І тихе марєво ген-ген над хуторами, І йдуть млини, як з степу чабани, На кряж виходять...». На тлі цих радісних пейзажів і доля земляків видається не такою вже й безпросвітною, хоча лишається за українцями «звичка вічно голосить», проклинати світ, нарікати на своє безталання:

Гриміли славою і зброєю батьки;
Пройшли віки...
Як у сільці ворони,
Сини гнусавлять думи і байки,
Старі й малі, поети й жебраки,
Немов жиди на ріках Вавилону (356-357).

Але не вмирає пісня «крилата і гучна». Вона «кличе і сміється», і від того пробуджуються стражденні душі рабів, і «на серці Цвіте надія». Поет не втримується й урочисто прорікає на адресу рідної землі: «Благословенна молодість твоя І віра в новий день Благословенна!» (357). Багато снаги таїть у собі вона, така щедра, розкішна, прекрасна. І стільки ж величних легенд про своїх синів і доньок, що прагнули до гідного життя. Про них чимало «знають камені німі, Ще більше знають гори зеленаві, Політі кров'ю, потом і слізьми, Накриті пилом давнішньої слави» (363). І письменник через посередництво старого дідуса-оповідача розкриває завісу минулого, сповненого гіркоти і героїки.

У двох розлогіх частинах роману (одинадцяти розділах) відтворюється широка панорама подій у Слобожанщині XVIII ст., завойованій самодержавною Московією. Після поразки в Полтавській битві українці стають об'єктом шаленої сваволі й русифікації з боку зайд. Російські ченці захоплюють Куземинську Покрову, нав'язують у цих місцях свої дикі порядки, що врешті призводить до могутнього селянського повстання й підпалу монастиря як осередку чужоземних гнобителів. Покріпачені «не втерпіли — проснувся дух дідів, — Терпець урвався, — злість заговорила», а організатором цього виступу зображено юнака-сміливця Данила Чорного — пристрасну й бунтівну особистість, якій чужа й ненависна московська неволя:

Та доки ж нам терпіть?! На землях на своїх
Ми в злиднях топимось — чернечі холуї...
А чи не досить нам ганьби цієї?!
А чи не досить
Я р м а

Н е с т и ? (373).

Лінію показу громадянської непокори українців увиразнює історія трагічного кохання отамана Данила та сільської красуні-сироти Мар'яни. Впавши в око хижого московського нелюда-ігумена, героїня потрапляє до його ласих рук, але й живе, і гине нескореною. Смерть коханої ніби подесятирила гнів Чорного та його побратимів («проти усіх — проти панів, проти царя Піднявся з свистом келеп бунтаря», «в околиці мастки скрізь горять», «зреклись раби свого старого ладу»). Навіть тридцятирічна каторга не ламає отамана і, повернувшись у рідні краї, він знову веде боротьбу з гнобителями.

У фінальній частині роману, названій «Закінченням», Іван Багряний підкреслює невмирущість пам'яті про тих, що вміли «жити і вмирати», виявляючи свою нехіть до ярма й передаючи волелюбні традиції нащадкам. Тож ніколи не забудуться відважний отаман Чорний зі своїми однодумцями-повстанцями, тендітна, але сильна духом Мар'яна. Про них складаються крилаті легенди, бринить їхня «слава рамаєнна, Хороша слава» — як свідчення неперервності зв'язку багатьох поколінь, запорука живучості в народі героїчних начал:

Вплітали діти пісню у вінки
І зберігали пам'ять про діла батьків,
Про смілого раба,
Про славу наречену (478).

Твір зазвучав як величний гімн на честь борців проти московської неволі, що в різні епохи обстоювали свої права та звичаї. «Роман, — за словами М. Жулинського, — наче виспіваний молодим поетом, якому так приємно брати високі ноти, забуваючи про дисципліну римування і вихоплюючи з легкістю чародія із криниць народного словотворення нові метафори, епітети, порівняння. Виспіваний за якихось 22 дні у батьківській хаті в Охтирці, вивірений на слух своїх друзів-студентів Охтирського педтехнікуму, заземлений як в історичну відповідність реаліям суспільно-побутового буття монахів і селян, так і мовну систему різних прошарків населення XVIII століття, цей роман став помітним явищем в українській літературі початку 30-х років» 14* (14. Жулинський М. Іван Багряний // Гроно нездоланих співців: Літературні портрети українських письменників ХХ сторіччя, твори яких увійшли до оновлених програм. Навч. посібник для вчителів та учнів старших класів середньої школи / Упор. В. Кузьменко. — К.: «Укр. письменник», 1997. — С. 244.). Твір перейнятий патосом національного самоутвердження українців і суголосний з нашим сьогоденням:

Наш корабель крутий зворот бере
І мерехтять під сонцем реї.
Під сонцем реї!..
Галас... Грім і бій!..
Гримлять нам молоти — фанфари перемоги.
Нам не просить,
нам не молить ні в кого —
Тримайсь. Тягни!
До сонця!
Д'горі! Д'горі, краю мій (482).

Звісно, це був для критики привід знову напосістись на автора й гнівно таврувати його за чергові «-ізми». Хоча були й захоплені відгуки про «Скельку»: зокрема, Олекса Слісаренко за цей твір назвав Івана Багряного «українським Пушкіним».

Іншою визначною зустріччю поета з читацьким загалом стала збірка «Золотий бумеранг» (1946), видана вже в еміграції, в Новому Ульмі (Німеччина). У підзаголовку книги Іван Багряний конкретизував: «рештки загубленого, конфіскованого та знищеного: 1926-1946». Відтак, збірка вибраного вмістила чимало творів, які письменникові вдалося відновити в пам'яті повністю або фрагментарно («З камери смертників», «Матері», «Золотий бумеранг», «Рідна мова», цикли «В поті чола», «Аргонавти»). Поряд з ними було подано й ті, що раніше публікувалися в періодиці («Баллада про серце», «Вандея», «Монголія» та ін.), а також тільки-но написані («Гуляй-Поле»).

І часовий діяпозон написання, і географія появи з-під пера мистця творів з книги досить широкі. Так, вірш «Матері» (1933) і цикл «Аргонавти» (1936) народились у Владивостоці, поезія «Рідна мова» (1937) — у Хабаровську, «З камери смертників» (1939) — у Харкові, «Гуляй-Поле» (1944) — у Тернополі. Та в кожному разі імпульсом до їх створення була думка про Україну, про її народ.

У циклі «Аргонавти» Іван Багряний змальовує виснажливі мандри співвітчизників у пошуках кращої долі у світах, їх переселення на Далекий Схід. Не від добра та щастя змушені були ці люди залишати рідну землю й призвичаюватися до нових умов життя, але вкоренившись у тих далеких місцях на тихоокеанському узбережжі, в суворій тайзі, українці знайшли собі другу батьківщину («І тепер вона вже наша — Чужина ота! Це ж тепер Вітчизна наша, Дивна і проста»), не забувши, звісно, і першої:

З Неї ми в світі пішли.
Всі моря перепливли.
В серці всі Її носили.
Скрізь Її пісень гриміли.
Чужині усе 'ддали, —
Лиш Її віддать не хтіли,

От і не 'ддали...
І забудь не мали сили, —
От і не змогли (72).

Адже це земля пращурів — «Україна золота», вона навечно залишиться в серцях мешканців Зеленого Клину, в їх мові, піснях, звичаях.

Перебуваючи в тих чужинецьких краях з примусу, Іван Багряний зігривався душею, чуючи українську мову. Адже Далекий Схід був ущерт заселений співвітчизниками. Вірш «Рідна мова» став свідченням палкої любові співця до українського слова — чарівливого і зворушливого. Це священне й цілком закономірне почуття виплескується вже в початковому розлогому риторичному звертанні, що складається з кількох емоційних каскадів:

Мово рідна!
Колискова
Материнська ніжна мово!
Мово сили й простоти, —
Гей, яка ж прекрасна Ти! (79).

Здається, що цим лагідним фразам затісно в рамках строфи і вони хочуть вивільнитись. Запишемо їх інакше й простежимо, як пульсує думка, як розпросторюється почуття в серці героя:

Мово рідна!
Колискова Материнська ніжна мово!
Мово сили й простоти, — Гей, яка ж прекрасна Ти!

А далі на цих емоційних хвилях автор ніби припрошує читачів до захоплюючої мандрівки в країну слів, надійним провідником до якої і є рідна мова. Які слова в ній найдорожчі? Безперечно, це «мати», «Вітчизна», «мила». У кожній мові вони звучать по-різному, але однаково шановані повсюди:

Перше слово — крик любови,
Сміх і радість немовляти —
Неповторне слово «М а т и» —
Про життя найперше слово...

Друге слово — гімн величний,
Грім звитяг і клекіт орлій, —
Звук «В і т ч и з н и» неповторний
І простий, і предковичний...

Ну, а третє слово — «М и л а» —
Буря крові, пісня рвійна
І така, як пах любистку,
І така, як мрійка мрійна... (79-80).

Ліричний герой твору звертається до свого багатого життєвого досвіду («перейшов усі світи я») з тим, щоб з'ясувати для себе, яку вагу в його житті має рідна мова. Він переконується, що хоч «є прекрасних мов багато, Але першою, як Мати, Серед мов одна лиш ти є». Отже, поет зовсім не заперечує авторитет інших мов, їх принадність і велич. Адже, як кажуть, скільки ти знаєш мов, стільки разів ти людина. Але кожен, ким би він не був, до якої нації не належав би, має тільки одну мову, яка є рідною. Вона єдина. Вона неповторна, як і та жінка, що дарувала життя.

Фінальний пошанівок на честь рідної мови Іван Багряний витримує в теплій і світлій тональності. Тут бринить і гордість, і любов, і повага — побожне схиляння перед мовою українського народу:

Ти велична і проста.
Ти стара і вічно нова.
Ти могутня, р і д н а м о в о!
Мово — пісня колискова.
Мова —

м а т е р і у с т а (80).

Розшифровуючи глибинний зміст окремих слів рідної мови, поет широко звертається до образних асоціацій: поняття «мати» насамперед пов'язується з народженням дитини, даруванням життя іншій людині й піклуванням про неї («крик любови»); «Вітчизна» — «гімн величний», що пробуджує високі й благородні поривання, кличе до подвижництва; «мила» — «пісня рвійна», що зачаровує. За кожною такою лексемою постає щось важливе, вагоме в людській долі. Рідна мова творить зі свого носія яскраву особистість, яка є органічною часточкою нації.

Окреме місце в збірці «Золотий бумеранг» належить віршеві «З камери смертників», під яким Іван Багряний зазначив час і місце написання: «1939, Харків, тюрма на Холодній Горі» (68). Промовистим є підзаголовок твору — «З циклю: «Каїнам, хамам і провокаторам, мертвим, живим і ще не народженим, в Україні і поза Україною сущим». Продовжуючи сатиричні традиції знаменитого Шевченкового послання та викривальних поезій Олександра Олеся, з якого взято епіграф («Свої серця нам виривали, Чужі тесали нам хрести»), Іван Багряний таврує свавільних і хижих землячків та інородців, що стали на службу катам, ширячи «світ брехні

і зради», нищачи все людяне й високе. Та є кому протиставити себе цьому огидному середовищу, є кому йти на загибку в ім'я потоптаних, але не знищених ідеалів добра й справедливості:

На велелюднім торжищі між нищих і крикливих,
За тридцять срібних продані від Каїнів і Юд,
Ми ордени їм кров'ю покропили
І, вже не вірячи у Божий Страшний Суд, —

За мудрість і любов, за скривджених і вбогих
Ми підем на Голготу — ти і я —
Під крик «Розпни! Розпни!» нікчемного й брудного
Орденосного хам'я (65).

Для героя-смертника рабська психологія несприйнятлива. Незважаючи на перевагу в оточуючому світі антигуманістичних тенденцій («Людської нищоти не виміряти мірою, Людської пихи — не переступить») і можливість близької страти, він не схиляється перед обставинами, не впадає в безнадію («Цвістиме сад. І вірою У мудрість і любов цвістиме далі світ»). У патетичному фіналі твору стверджується думка про нескореність і незнищенність визвольних начал у народі:

... Ми не вмерем!
Нас не зітруть із рубрики!
Ми о ж и в е м в страшнім вогні стихії.
Ми ще каратимем

хамів

Мечем Республіки

На місці лобнім

там,

біля С о ф і і! (68).

Оптимістичне забарвлення має й поема-симфонія «Золотий бумеранг», написана Іваном Багряним ще в період першого ув'язнення в Харківській тюрмі 1932 року, але відновлена по пам'яті й видрукувана вже в 40-х рр., в однойменній збірці. Тут Україна постає у творі на тлі століть величним дивом, сповненим життєвих сил, неабияких потенцій, які ще дадуть про себе знати:

Серед слов'янської рівнини,
Межи Сибіром і хребтом
Карпатських гір — крутим хребтом —
Пливе під сонцем Україна (163).

Це й «пляцдарм сливе одвічних воєн», «бойовиськ край, від Трої втрое Чи не славніших рубежів», це земля «Олегових героїв» і «Буй-Тура смілих воїв», це «край волелюбців, край мужів Пренепокірних». Мужні й відважні риси, духовна могутність і невідкладність виплекані українцями протягом багатьох століть, бо завжди їхня прекрасна вітчизна викликала заздрість і хижий інтерес у різних зайд — «всіх завойовників завада», «всіх завойовників об'єкт».

Це «земля титанів — нетитанів», «земля могутніх кобзарів», яка пливе «десь у майбутнє з сонця п'яна». Вона дивує й причаровує. Це «Краї-Титан» і водночас «Краї-дитина», у якого ще все попереду — чудове і щасливе. У цьому переконує наскрізний рефрен:

Лице — в zenіт, коса — в цвітінь,
Рожеві руки — в моря синь, —
Заквітчана, усміхнена
І мрійна над усіх вона (164-165).

Україна — невід'ємна часточка нашої планети, і автор хоче бачити весь довколишній світ гармонійним і радісним («щоб без диявола лихого, Щоб тільки жити і цвісти»). Поема-симфонія Івана Багряного, за спостереженням М. Жулинського, перейнята пориванням «до сонця, до свободи, до музичного злиття у величну симфонію космосу дивовижної «колиски дитинства» — Землі, на якій маленькою цяткою постає перед зором українського хлопчика його Україна». Дослідник не приховує свого щирого захоплення цією поетичною перлиною: «Скільки в ній енергії: віри, бадьорости, надхненної милозвучности в мерехтливій грі образів, метафор, ритмів і строф, скільки гніву та болю, сарказму і молодечого мрійництва! Іван Багрянний в своїй уяві бачить того маленького хлопчика в місті чи в селі, який перед собою тримає глобус — копію земної кулі — і звертається до нього зі своєрідним закликком-заповітом бути господарем цієї Матері-Землі, витворити лад і гармонію на її паралелях і меридіанах, влитися в космічний ритм світобудови і пізнати цастя вічного життя усіх народів і планет» 15* (15. Там само. — С. 245.).

Але час несе нові й нові випробування і для України, і для всього людства. Написана в роки Другої світової війни поема «Гуляй-Поле» сповнена високої скорботи за мільйони життів, що згоріли в горнилі цього немилосердного дійства. Це був «крик зраненої душі поета» (Г. Костюк). Розпочинається твір Івана Багряного страшною картиною лихоліть і страждань:

Лежить Гуляй-Поле в крові і сльозах,
Потоптане, смертю розоране,
В бомбових кратерах і черепках,

В гільзах,
В ожугах,
В м'язах,
В трісках...
І навіть не крячуть ворони —

Жахаються круки, минають здаля, —
Шкіряться жаско, смердить земля (175).

Безмежні простори, що буяли життям, тепер нагадують моторошну пустку, вкриту нескінченними вирвами та розметаними кістками («від дітей, від дрібних тільки пил один», «не плаче мати, і не тужить дзвін», «брат брата не знайде, і сестер нема», «навіть не знати, де ж ставить хрести?»). За які ж це гріхи така жорстока розплата? Біль і співчуття, стурбованість і обурення поета переплітаються в цілому каскаді риторичних звертань і запитань:

Гей, ти ж, Земле моя золота!

Перед ким, перед чим завинила еси?
І яких не кормила ще круків!?
Та і хто не знущався з твоєї краси?!
І яких бракувало ще Юдиних сил,
Щоб і кості дідівські піднесли з могил
Й перемішали
З костями онуків?! (175).

Це справжній Страшний Суд, що потрясає планету й співцеву батьківщину за те, що «дика була і плідна, Ясна, як червона калина», що прагнула до світла і щастя, що «сонцю близька і рідна, І мила, як тая дівчина», що «в злиднях росла, а цвіла», що була символом нескорености — «Волі вітчизною завжди була». Жахлива руйнація в краї викликає з могильного сну «грізного, страшного отамана». Але не те вже Гуляй-Поле, не та вже Україна. По колишній славі залишилися тільки черепи («...Прапрадід був, Прадід... І син...»). Боляче й гірко славному отаманові споглядати виродження в рідній землі:

Було Гуляй-Поле, було Гуляй-Поле! —
Як буряне море, кипіло й гуло.
Були в нього діти, гей, були соколи!
І не було сили такої ніколи,
Щоб скорило, щоб їх знесло.

Три черепи повні сирої землі... (177).

Наче хто прокляв цей квітучий край, немає відчуття свого роду, «немає вже гордих, лиш ниці й покірні, — Нікчемні пророки, і брехуни, Дрібненькі політики й говоруни, І паралітики...». Усе це «продані, зражені і невірні». А справжніх «орлят» нема, «ще їх не окрилив відчай і гнів Для страшносудних боїв» (179). Але келих переповниться, і «завдигить Гуляй-Поле небачене ще». Це буде розплата «невблаганна», «безодвічна», «страшна», «апокаліптична».

Завершується поема величним гімном Життю і Творцеві («пливтимуть світи мимо серця Твого», «густиме над маками соняшний гонг», «густиме в віках Твоє ім'я»). Автор палко вірить у торжество людяности й справедливости.

Доробок Багряного-поета репрезентований і цікавими епіграмами та пародіями, які були видрукувані в збірнику «Буря в МУРі» (1947) в Авгсбурзі. Вони адресовані як співцям совєтської України, так і мистцям-емігрантам — П. Тичині, М. Рильському, В. Сосюрі, М. Бажану, О. Корнійчуку, О. Копиленку, Юрієві Клену, О. Гай-Головку, В. Чапленку, Ю. Шереху (Шевельову), Ю. Косачу та ін. Нерідко й сам Іван Багряний ставав мішенню пародистів. Досить згадати літературні «шпильки» з боку Т. Курп'іти, Ганни Черинь, Ю. Косача, М. Степаненка.

Ось яким постає в багрянівській інтерпретації улюбленець багатьох поколінь, автор «Червоної зими» («Володимир Сосюра»):

Як в Петлюри був Сосюра,
Не чіпав його Петлюра.
Як в Сосюрі був Петлюра, —

Розстріляв його Сосюра 16* (16. Багряний І. По той бік залізного (не літературного) муру / Передмова та підготовка текстів Мірошніченка М. // Слово і час. — 1993. — № 12. — С. 90).

Не менш різкий поет і в мініятурі «Павло Тичина», де звинувачує славетного співця за занедбання свого хисту на угоду компартійним божкам:

Геніяльно! Артистично!
Довели ви це практично, —
Інфузорійний поет
Зжер свій сонячний клярнет (522).

Не менш дошкульними, сповненими сарказму є й інші пародії Івана Багряного, адресовані цьому письменникові-конформістові («На Тичину», «Стоїть, як скеля, непохитний...», «Це блазень так сказав, той євнух і послушник...»).

В епіграмі «Попілотрест» вловлюється натяк на знамените полотно Юрія Клена (О. Бургардта) «Попіл імперій»:

Гумільов, Бургардт і Блок
Після смерти склали блок:
І тепер той блок в Європі
Перегонить все на попіл.
...Маркс... Петлюра... Чемберлен...
Зветься фірма — Юрій Клен (518).

Сатирично-гумористичний хист Івана Багряного в повоєнні десятиліття особливо яскраво спалахнув у творі «Антон Біда — герой труда» (1955). Ця повість у віршах була опублікована 1956 року мюнхенським видавництвом «Україна» і мала підзаголовок «Відповідь людоловам». Сатира спрямовувалась проти діяльності т. зв. «Комітету за повернення на батьківщину», бюлетень якого надрукував поему Павла Стеценка «Антон Біда» (у дійсності — автор Ігор Муратов, редактор цього видання, лауреат Сталінської премії), де йшлося про страждання окремого переміщенця. Таким чином створювався благодатний ґрунт для продовження процесу репатріації, хоча було відомо, що на тих людей, які повертались до СРСР, чекали численні перевірки, або й ув'язнення та заслання.

У своїй «повісті про Ді-Пі» Іван Багряний полемізує із Стеценком-Муратовим. Він відтворює справжній стан речей — поневіряння й лихоліття українського народу в сталінській імперії — і обґрунтовує небажання багатьох співвітчизників знову потрапити в те пекло.

Композиційно сатира складається зі вступу й дев'яти розділів. У передмові від видавництва «Україна» зазначено: «Згідно історії виникнення, ця повість про Ді-Пі написана від імені Антона Біди — героя спекулятивної поеми берлінського «Комітету за повернення на батьківщину». Зараз, друкуючи цю відповідь людоловам у цілості, про ім'я автора якої читачі самі давно здогадуються, нам немає потреби приховувати, що автором її є І. П. Багряний, який, може як ніхто, знає поневіряння того Антона Біди, що ним узялися спекулювати советські репатріатори, як збірним іменем українського масового емігранта...» 17* (17. Багряний І. Антон Біда — герой труда: Відповідь людоловам. Повість про Ді-Пі. — (Мюнхен): «Україна», 1956. — С. 9.). У вступі автор знайомить читачів з берлінською «бідною», заснованою заради діпстів:

Шпигун, фашист, і емведист,
І сталінський поет,
З'єднавши свій до купи хист,
Створили «Комітет»... (187).

Але даремною є діяльність цієї структури, бо Антон Біда — «бувалий кмет» і ніхто не спокусить його найсоліднішими обіцянками про большевицький «рай».

У сюжетній частині повісті Іван Багряний подає родовід свого героя, поневіряння його земляків у різні часи на просторах царської, а згодом советської імперії. Переслідування, голод, розруха та інші «принади» випали на їх долю:

Ой, затужили матері,
Що деспот несудимий...
І потягнулись трударі
В Сибір «неісходимий».

І день і ніч, і день і ніч
Ішли на схід колони, —
На схід ішли і на північ
«Куркульські» ешельони (202).

Далася взнаки українцям «незабутня музика Колхозної епохи», довелося стати в країні «волі і труда» гнаними й зневаженими.

А проте живучим виявився Антон Біда — «усе пройшов він — «Крим і Рим», «Залізні труби», смерть і дим» у різних місцях випробувань — «твердинях труда», організованих за ленінськими заповідями (ДАЛЬЛАГ, БАМЛАГ, СЕВЛАГ, КАРЛАГ, УСТЬЛАГ, МУРЛАГ, ПЕЧЛАГ...). Коли почалася війна, то його ж таки женуть на фронт захищати цей «рай». Але Біда боровся з фашистами не за імперію, а «за щастя рідної землі, За тихий Ромодан, За матерів і за дітей, За дідівські поля, За все, що зрадила отак, Та гвардія з Кремля» (309-310). Антонові випадає звідати гітлерівський полон і загрозу страти, та все ж утекти додому, щоб далі боротися з окупантами («летів на схід, І повз на схід, — Туди — де браття, де нарід»). Але тут на нього чагує СМЕРШ, героя затавровано як «шпигуна», «зрадника», «фашиста». І знаходить Біда вихід із цієї шаленої круговерті в повстанській борні в Карпатах — і проти німецьких, і проти московських гнобителів. А далі — знов полон і жахиття Бухенвальда. А по війні — полювання на нього смершівців («вернуть його для миру благ», «вернуть, вернуть його в ГУЛАГ!»). Проте вже ніяким «пряником» не заманять до СРСР цього мученика й страждальця:

І бігав він у тьмі ночей

І в хаосі румовищ
Голодний,
Хворий,
Без речей,
Без права
І без мови (335).

Фінал повісти перейнятий вірою в прихід волі для України й усіх пригноблених народів, але ще треба довго боротись, щоб ця мрія реалізувалась: «... Будемо ми До Дніпра Всіх репатріювати: І з Колими, Й з Караганди, І з Воркути, І з Чекунди, З-за гір, Проваль, Із-за морів, Із тюрем І концтаборів...» (351). І своє призначення Антон Біда вбачає в тому, щоб «ширить правду на весь світ».

Твір написаний з боєм і гнівом, у його рядках помічаємо штрихи до власної долі письменника — арештанта, заслання, борця, діпіста.

Багатоманітний у жанровому й тематичному відношенні поетичний ужинок Івана Багряного приваблював представників багатьох поколінь читачів (звісно, насамперед на Заході, оскільки в Україні довго замовчувався) як безкомпромісною і принциповою позицією автора-патріота, співця-трибуна, так і художньою довершеністю.

Образно-тропеїчний арсенал мистця вирізняється підвищеною експресивністю, гіперболізацією вислову («розімчали коні серце, Рознесли його степами, Аж під хмари в буйнім герці Стала молодість стовпами»; «як пантера, а регіт, як ремінь»; «в трюмо там у темінь Хтось на чорнім коні проскакав»; «залле плянету гнівом сірий хлоп»; «свисне він так, що туман впаде. Застогне земля і загуде»). Поет віддає перевагу коротким, рвучким фразам, що передають нервовість, емоційні спалахи, різкі перепади в почуттях героїв чи стрімкість перебігу подій («Сонця ризи... — Сонце, сальви! Сонце, танок!! — Ти прийшла!»; «Коні... Тіні... Передзвони. Перегуки. Канонада... Хтось підкови срібні ронить. Погасає... Тоне... Пада...»; «Як з неба впає — бігом прибіг сюди. Спинивсь... Закам'янів...»). Небуденність авторських образних асоціацій визначає свіжість і неповторність прямих і заперечних порівнянь, якими пересипані тексти («ой, не сонце ж то! — серце птицею!»; «череп місяця — безм'яза голова»; «за буртами підводи з сел — стодзвонно ржуча хмара»; «серце так щемить щеням побитим»; «синь, як розлука»). Емфатичний ефект досягається у творах Івана Багряного за допомогою численних риторичних вигуків, умовчань, анафор, епіфор:

На зорі прокричали когути...
На зорі проскакали ми.
На підмо...
на підмо...
на підмогу йти!

Коню мій, коню!
Стреми!..
На зорі десь кричали, кликали
І сміяли...
О, гей, мовчіть! (145);
Зникає слід...
І — канув слід... (168).

Звукові єдинопочатки надають мові поета біблійної урочистості й високого трагізму: «І приб'ють вони серце, мов стяг, на стовпі... І встануть каліки... І встануть сліпі... І кинуться юні... Мужні... Старі...» (179); «І розвіють пил. І розвіють прах. І ляжуть самі на чужих кістках» (180).

Користуючись прийомом обрамлення (кільця), письменник створює ілюзію замкнутості простору чи гармонійності зображеної картини, всевладності почуття, що охоплює героя («Туман», «Над Россю», «Рибалки», «Вечори», «Люблю», «Дівчині», «Над пірамідами», «Маляр», «Сосни шумлять...» та ін.). Орієнтуючись на фолклорні й літературні традиції, Іван Багряний часто послуговується повторами: «Коваль вийде — коваль чорний» (12); «В снігах печаль, в снігах така утома» (15); «Путь далека, путь нелегка» (22); «І крутяться... І крутяться на місці» (30); «Блискітки, блискітки — мерехтіння радості» (44). Особливо він полюбить стик, що надає текстам пісенності: «То ж дівчина — Україна, Україна золота» (71); «Попереду ліс чорніє, Ліс чорніє і гуде» (95); «По заметах вітер ходить, Ходить, свище та шумить» (97); «Гей ти, коню, вибий ритми, Вибий ритми, кинь утому» (577). Нерідко поет поєднує епанастрофу з кільцем, вдається до амебейної композиції:

Вітчизно ж моя, де ти?!
Де ж ти, Вітчизно моя?! (87);
Догорає каганець,
Каганець догорає (102);
Проти сонця жило сім братів —
Сім братів проти сонця жило (168).

Іван Багряний розсипає найрізноманітніші види повторів, наче сіяч зерно. Зупиниться, замилується улюбленою працею та й знову цілі жмені розкидає, а далі ще й перехрестить-благословить, щоб засівалися в строфах і по вертикалі, і по горизонталі:

Ночі такі, як полярна зима,

Чорні такі, як сама Колима,
Сині такі, як останнє «прощай»,
Мертві такі, як відчай (90);
Під сонцем — хмари, хмари, хмари,
Під ясним — хмари і хмарки (174).

Своєрідним є й добір поетом асонансів та алітерацій, якими насичений його ліричний доробок («там десь — туди десь — з свобідними птицями... Там десь — де юнь і цвітінь...»; «ходить-ходить хвилями втіха»; «опадають промені золотою прошвою... Срібною порошею квітнуть пелюстки»; «на твоїх на полях, на околицях Напосіли ворони орла»; «десь давно байдуже Стерла давнина»; «чи реставрована ремарка?»). Милозвучності строфам часто надають внутрішні рими («срібні блиски рос, передзвони кос»; «кі сотні ночей серце груди пече»; «цю оду — ось цю відповідь народу»; «альбатроси, як матроси»; «ой, летять два соколи з зорями високими»).

Ритмомелодика й строфіка Івана Багряного відзначаються розкутістю, прагненням звільнитись від канонічних застережень. Звідси домінування в його ліриці й ліро-епіці акцентного вірша та дольника, поряд з якими автор використовує й дво- та тримірники. Так, поема «Ave Maria» написана анапестичним (АнЗ), хореїчним (ХЗ) та ямбічним (ЯЗ) розмірами, її строфічна будова різноманітна, але здебільшого — це катрени та восьмивірші. Окремі твори мистця мають ще й чітко окреслену внутрішню ритмічну структуру, означену додатковими римами. Так, поезію «Ніч ступає по руїнах...», написану катренами з паралельним римуванням, можна подати й у формі восьмивірша з перехресним римуванням:

Ніч вартує по руїнах — темна ніч стара...
А к мені прийшла дівчина — юнка з-над Дніпра, —
Принесла волошку синю й ніжно подає,
І роняє з вії росину на чоло моє (85).

Рими у співця відзначаються помітною неоднорідністю: приблизні (розоране — ворони, Ревашельову — шинелею, матінка — одна тільки, виставі — розхристана, заплакані — атакою, марлею — армія, агонії — незагоєні), точні (хуторів — догорів, горба — раба, собою — юрбою — бою, степами — стовпами, мій — зумій — змій, ранні — убранні), складені (усміхнена — усіх вона, хто бо то — чоботом, пам'яти — нами йти, будемо — люди ми, прелюдія — буду я), усічені (кінець — крив'яне, дукат — рука, ясніш — пісні, губи — грубий, стирчать — свіча, доїть — рудої). Поряд із жіночими та чоловічими римами поет звертається до дактилічних (кляшнями — прийдешнього, покарбований — ковані) та гіпердактилічних (соняшною — розгонистою).

Ліричний хист Івана Багряного наклав відчутний карб і на його прозу та драматургію, де нерідко можна помітити цілі фрагменти з ритмічною організацією.

«О Україно! Краю мій химерний! Країно крові, злиднів і пісень!» — звертався поет до своєї батьківщини з надією на її відродження. Нині ця мрія здійснюється на наших очах, і слово Івана Багряного допомагає долати труднощі, запалює співвітчизників вірою у свої сили й у щасливу долю рідної землі.

Немченко І.В. “Вийдемо до сонця з темних мурів...” (Огляд поетичного доробку Івана Багряного) / Іван Немченко // Визвольний шлях. – 2001. – № 10. – С. 93 – 107; Визвольний шлях. – 2001. – № 11. – С. 86 – 100.